

Mýtus o vymírání Evropy

Publikováno v příloze Lidových Novin Orientace, 23. května 2015, s. 19-20

Starý kontinent má reálně jiné demografické problémy, než snižující se počet obyvatel a často předpovídanou budoucí převahu muslimů.

Ukázkovým alarmistickým příspěvkem k debatě o evropských populačních trendech, který propojuje dva rozšířené mýty, byl článek biologa a filozofa Stanislava Komárka o budoucnosti Evropy (Evropou obchází strašidlo), který zde tato příloha otiskla letošní první květnovou sobotu.

Tomáš Sobotka

Ty mýty zní následovně. První: Evropa se vyliďňuje. Druhý, nebezpečnější: evropské obyvatelstvo je nahrazováno rychle rostoucí muslimskou komunitou. V důsledku těchto předpokládaných změn lze pak argumentovat, že evropská civilizace, jak ji nyní známe, ztrácí půdu pod nohama. Podle Komárka je pouze otázkou času, kdy muslimské obyvatelstvo v Evropě “přeroste dnešní postkřesťanskou většinu”. Kdyby šlo o literární přílohu, myslel bych, že si Komárek se skrytým úšklebkem střílí z našich předsudků a obav stejně jako provokativní francouzský spisovatel Michel Houellebecq, jenž ve svém posledním románu *Soumission* (Podrobení) líčí Francii roku 2022 – poté, co si zvolí muslimského prezidenta; ten následně v zemi zavede islámské právo. Jenže Komárek předkládá své argumenty ve vší vážnosti a s dávkou fantazie navrhuje, že bychom Evropu měli směřovat k přijetí umírněnější verze islámu, čímž bychom se vyhnuli situaci, kdy islám nastoupí ve “své drsné nejortodoxnější podobě” a původní zvyky převálcuje i s původní populací.

Komárkovy argumenty jsou krajně problematické, neboť nestojí na reálných trendech (“Evropa vymírá”) či skutečné trendy mohutně nafukují (“muslimové získají dominantní postavení”). Tento přístup je o to nebezpečnější, o co více přidává polínka do ohně našich předsudků o nenávistných a agresivních muslimech množících se závratnou rychlostí vedle skomírajících Evropanů, jež rozmnožování už nezajímá a rychle vyklízejí

prostor. Taková argumentace pak slouží jako jedna z munic tuzemským bojovníkům proti islámu, kteří se “odvážně” staví na odpor vůči různorodé náboženské skupině čítající odhadem méně než jednu tisícinu obyvatelstva ČR. Debatu o evropském “vymírání” je tedy tím spíš třeba ukotvit v reálných číslech, faktech a trendech.

Zalidňující se starý kontinent

Kdybych žil v úplné izolaci, nabyl bych po přečtení Komárkova článku dojem, že Evropané jsou, podobně jako některé kmeny Amazonských Indiánů, ztraceným kmenem v divočině, bezprostředně ohroženým vyhynutím. Podle Komárka už ochránci přírody “jásají, jak se do vylidněné Evropy znovu vrátí prales”. Jenomže ta “vylidněná” Evropa má 740 miliónů obyvatel, desetinu globálního počtu. Země Evropské Unie nedávno překročily hranici 500 miliónů obyvatel - nikoli při nezadržitelném sešupu, nýbrž kvůli pokračujícímu růstu. V dnešních osmadvaceti zemích EU přibylo před začátkem ekonomické krize každý rok kolem dvou miliónů lidí. Převážně imigrantů (většinou z nemuslimských zemí), ale každoročně přibylo i několik set tisíc lidí díky převaze počtu narozených nad počtem zemřelých. Změna nastala během nedávné ekonomické krize, kdy se přebytek narozených scvrkl pod sto tisíc v roce 2013, avšak to může být jen dočasný výkyv.

Lze samozřejmě namítnout, že populační dynamika se mění pozvolna, tudíž budoucí vymírání Evropanů je zakódováno v jejich dnešní neochotě se reprodukovat. Část evropského populačního růstu za poslední desetiletí lze skutečně připsat k dobru velkým generacím pocházejícím z “baby boomu” v 50. a 60. letech minulého století, které pak rodily děti v 80. a 90. letech - a zatím nezačaly vymírat. Navíc se v posledních desetiletích neustále prodlužuje střední délka života: každý rok Evropané získají dva až tři měsíce života navíc. Lidé, kteří by dříve dávno zemřeli, dnes přežívají a přispívají k pokračujícímu populačnímu růstu.

Přesto nelze Evropu odepsat jako vymírající kontinent. Pokud by Evropané žili v izolaci, dlouhodobé zachování populace by vyžadovalo v průměru 2.1 dětí na jednu ženu; při tomto počtu připadne na každou ženu v průměru jedna dívka která se dožije dospělosti (těch zdánlivých 0.1 dítěte navíc nahrazuje

úmrtí v předreprodukčním věku a především pak to, že se ve všech populacích rodí o něco více chlapců než dívek). Skutečné míry reprodukce jsou o poznání nižší: Evropanky narozené v roce 1972 měly v průměru 1.7 dítěte, tedy o pětinu méně, než je "záchovná hranice" pro populační reprodukci. Tento deficit ovšem není dramatický. I při absenci imigrace by pro většinu zemí znamenal pomalý populační pokles, jemuž se lze přizpůsobit, jako to dělá například Německo od 80. let minulého století. Navíc imigrace se v bohatší části Evropy stala stejně typickou, jako byla po desetiletí v otevřenější americké společnosti. Výpočty demografu Wolfganga Lutze a Sergeje Scherbova z roku 2003 ukázaly, že v tehdejší EU (bylo to 15 zemí s 380 milióny obyvatel) může 100 tisíc imigrantů "nahradit" porodnost v rozsahu 0.1 dítěte na ženu. Přepočteno na dnešní velikost Unie: "výpadek" porodnosti rovnající se 0.1 dítěte na ženu lze nahradit 130 tisíci migranty. Současný migrační přírůstek v zemích EU přitom přesahuje po většinu let po roce 2000 jeden milión lidí za rok. I kdyby se tato migrační vlna snížila, pořád je dost velká na to, aby podpořila pokračující populační růst v mnoha částech Evropy.

Velké oči o reprodukci muslimů

Nejsou to ovšem právě "Komárkovi" muslimové, kdo udržuje porodnost v některých částech Evropy na vyšší úrovni? A není to právě příliv mladých muslimských přistěhovalců, kteří napomáhají Evropě k jejímu pozvolnému populačnímu růstu? Takové představy odpovídají realitě asi tolik, jako některé materiály kolující po internetu; bezkonkurenčně nejvlivnějším je video *Muslim demographics* (Demografie Muslimů) z roku 2009. Vykresluje sílící muslimskou menšinu, která se díky dalšímu přistěhovalectví a velmi vysoké porodnosti brzy stane většinou v některých zemích Evropy, a dokonce i v ruské armádě. Tato vizuálně atraktivně zhotovená agitka, stojící na vymyšlených a překroucených statistikách, má na YouTube jen v anglické verzi už přes 15 miliónů zhlédnutí.

Islám je sice stejně jako většina ostatních náboženství pronatalistický, ale jeho vyznavači v různých částech světa projevují podobnou zdrženlivost v reprodukci jako většina jejich katolických či sekulárních sousedů. Mnoho zemí s většinou muslimského obyvatelstva má porodnost kolem dvou dětí na ženu,

tedy na hranici či pod hranicí zajišťující prostou reprodukci. Úhrnná plodnost, tedy hypotetický ukazatel počtu narozených na jednu ženu za předpokladu zachování měr porodnosti z daného roku, to výstižně ilustruje. V Íránu a Spojených arabských emirátech dosahuje 1.8 dítěte, tudíž je to číslo pod úrovní plodnosti ve Francii, Británii či Norsku. V Turecku je to 2.1, v Bangladéši a Tunisku 2.2, a v zemi s největším počtem muslimů, Indonésii, dosahuje 2.6, tedy rovněž nijak alarmujících hodnot. Samozřejmě: najde se mnoho převážně muslimských zemí s vysokou porodností. Niger má nejvyšší porodnost na světě, dosahující 7.6 dětí na jednu ženu. Plodnost v Somálsku dosahuje 6.6 a v Afghánistanu 5.1 dětí na ženu. Vysoká porodnost má však pramálo společného s tím že jsou to muslimské země. Stejně jako u nemuslimských zemí s vysokou porodností, jako je Timor či Malawi, jde o země chudé, s vysokou úmrtností, s málo vzdělaným a převážně venkovským obyvatelstvem, se špatnou dostupností antikoncepce, a s mizernou infrastrukturou. Tyto státy jsou často zmítány boji a vnitřními konflikty.

Kombinace vzdělání, prosperity, urbanizace a zvyšujících se ambicí rodičů zajistit potomkům co nejlepší budoucnost, vede ve všech částech planety k nízké porodnosti. S výjimkou Izraele, kde si výrazná menšina ortodoxních Židů udržuje velmi vysokou porodnost, a několika arabských států s ropnými zdroji a velmi konzervativním obyvatelstvem, mají všechny bohaté země nízkou úroveň porodnosti. Totéž platí o reprodukčních ideálech.

Nejrozšířenějším reprodukčním ideálem ve všech částech Evropy je mít dvě děti; stejný reprodukční ideál je v současnosti typický pro ženy z Bangladéše, Turecka a některých dalších převážně muslimských zemí.

Zlepšující se vzdělání muslimských žen vede k nečekanému efektu, zvláště v zemích, v nichž nyní je více mladých vysokoškolaček než vysokoškoláků. Mladé a vzdělané Íránčanky, Maročanky či Tunisanky, ale i mnohé ženy ze Saúdské Arábie, se odmítají podříditi tradičním očekáváním, dle nichž by se měly brzy vdát, plodit potomky, starat se o rodinu a zapomenout na kariéru. Protože si však nemohou najít rovnocenné partnery, odkládají či zcela odmítají sňatek. Výsledkem je rychlý nárůst počtu nevdaných žen ve společnostech, které netolerují nesezdaná soužití a nemanželský sex. V Evropě jsou dnes sňatky a sexuální vztahy oddělené od reprodukce, avšak v

muslimských zemích tyto trendy znamenají to, že se významná část žen nezúčastní reprodukce.

Ano, muslimové v Evropě mají v průměru vyšší porodnost než jejich nemuslimští sousedé. Nicméně ani jejich porodnost není nijak oslnivá; většinou se pohybuje kolem dvou dětí na ženu. Navíc nelze jednoznačně říci, že jde o efekt vyšší muslimské porodnosti. Často spíše hraje roli to, že muslimská menšina je v průměru méně vzdělaná či pochází z chudších a konzervativnějších regionů s vyšší porodností. Nejspolehlivější data o porodnosti migrantů přicházejících z převážně muslimských zemí ukazují na velké rozpětí v reprodukci muslimů. Úhrnná plodnost imigrantek v Rakousku se v současnosti pohybuje od 1.7 dětí na ženu pocházející z Bosny přes 2.2 dětí u žen z Turecka po 2.9 dětí u žen z Kosova. Podobné rozdíly jsou patrné ze statistik dalších zemí. Ženy z Íránu mají nízkou či velmi nízkou porodnost, zatímco ženy z Pákistánu, Afghánistánu a Somálska patří k nejpłodnějším skupinám. Už ve druhé generaci imigrantů - u dětí těch žen a mužů, kteří se přistěhovali z muslimských zemí - se rozdíly v plodnosti mezi přistěhovalci a "původním" obyvatelstvem výrazně snižují. Nedávná studie institutu *Pew Research Centre* se pokusila odhadnout muslimskou porodnost za celou Evropu a dospěla k hodnotě úhrnné plodnosti 2.2 dětí na ženu v letech 2005-2010, tedy o poznání vyšší než 1.5 dětí u nemuslimského obyvatelstva, nicméně příliš nízkou k tomu aby měla výrazný vliv na růst počtu muslimů.

Mýtus o převaze

Zde se dostáváme k mýtu o možné budoucí muslimské převaze v Evropě. Skutečně nelze očekávat, že imigrace muslimů, jejich mladší věková struktura a vyšší porodnost jim do budoucna zajistí rychlý početní růst a v některých případech i převahu?

Jenže: muslimové tvoří menšinu imigrantů do zemí EU. Hlavním celoevropským migračním proudem je přesun Východoevropanů z chudších zemí kontinentu (Rumunsko, Bulharsko, Polsko, Ukrajina a další) do států bohatších. Tento proud je doplněn různorodými skupinami migrantů z neevropských zemí, které se v každé zemi výrazně liší.

Dobře to ilustruje příklad Španělska. Na přelomu tisíciletí absorbovalo nápor přistěhovalců. Mezi lety 1998 a 2009 přibylo v zemi, která měla necelých 40 miliónů obyvatel, šest miliónů migrantů! Malá část jich odešla během hospodářské krize, ale většina ve Španělsku zapustila kořeny. V současnosti tak žije ve Španělsku šest miliónů obyvatel narozených v zahraničí, z nichž dva miliony pocházejí ze zemí EU: nejvíc je Rumunů (670 tisíc) a Britů (přes 300 tisíc, převážně důchodců usazujících se u slunného španělského pobřeží). Mezi čtyřmi milióny ostatních migrantů jsou nejpočetněji migranti z Maroka (přes 700 tisíc, ti jsou skutečně převážně muslimští), mezi dalšími deseti zeměmi původu však dominují převážně katolické země Latinské Ameriky, z nichž pochází kolem dvou miliónů lidí, a Čína, odkud pochází 155 tisíc lidí. Úhrnem tudíž pochází z převážně muslimských zemí méně než jeden milión z oněch šesti miliónů přistěhovalců do Španělska.

Zcela jiný mix přistěhovalců je v Rakousku, kde se rovněž jeden ze šesti obyvatel narodil v cizině. Z celkového počtu 1.4 miliónů přistěhovalců jich nejvíce pochází z Německa (přes 200 tisíc); hranici 100 tisíc překračují přistěhovalci z převážně muslimského Turecka, z nábožensky smíšené Bosny a Hercegoviny a z křesťanského Srbska. Přes čtyřicet tisíc se přehoupnou přistěhovalci ze zemí střední a východní Evropy - Rumunska, Polska, Maďarska, Česka. Celkově tvoří muslimové jen pětinu rakouských přistěhovalců.

Počet muslimů v Evropě bude nesporně narůstat, i když výrazně pomaleji, než vyplývá z mnoha iracionálních debat. Studie o budoucích trendech v zastoupení různých náboženství, publikovaná letos v dubnu *Pew Research Centre*, a založená na obsáhlých datech z průzkumů, sčítání a běžné evidence obyvatel, poskytuje přesnější představu o budoucích počtech muslimů v Evropě. Podle této studie se stanou muslimové nejpočetnější náboženskou skupinou ve dvou evropských zemích kde dnes tvoří výraznou menšinu: v Bosně-Hercegovině a v Makedonii. Muslimové si nadále zachovají většinu v Kosovu a v Albánii. Co se týká západní, střední, jižní a severní Evropy, studie předpovídá že ve většině zemí se mezi lety 2010 a 2050 podíl muslimů zhruba zdvojnásobí, především kvůli pokračující imigraci. Jejich podíl by pak měl dosáhnout 7 procent obyvatel ve Španělsku, 9 procent v Itálii a Rakousku, 10

procent v Německu, 11 procent ve Francii a 12 procent v Belgii. V Česku má tou dobou mít pouze jeden ze sta obyvatel muslimské vyznání.

Demografická sebevražda se nekoná

Současné obavy o úpadku evropské civilizace a jejích líných obyvatelích utápějících se v konzumerismu a nechotných zakládat rodinu navazují na dlouhou tradici. První varovné eseje na toto téma byly publikovány v období prudkého poklesu porodnosti na počátku 20. století. V rozjitřeném meziválečném období se vyrojilo množství textů o úpadku Západu, rodiny a o populačních problémech. Roku 1937 mladý americký sociolog Kingsley Davis argumentoval, že rodina se není schopna přizpůsobit moderní době a předpovídal dlouhodobě nízkou porodnost. Nepředvídaný “baby boom” v poválečném období tyto diskuse o evropském populačním úpadku dočasně utnul. Znovu se vynořily od 70. let, kdy došlo v západní Evropě k výraznému poklesu porodnosti. Příspěvky na téma pokles populace obohatily nové výrazy jako *populační kolaps*, *demografická sebevražda*, *demografická krize*, *demografická senilita* a podobně. Když byl Jacques Chirac starostou Paříže, prohlásil v roce 1984, že “z pohledu demografie Evropa mizí. Zhruba za dvacet let budou naše země vylidněné”. Nejspíš se nemohl dopustit horší předpovědi; populace Francie od té doby vzrostla z 55 na 64 miliónů. Tehdy i oficiální projekce vypracované demografy a statistickými úřady předpokládaly, že počet obyvatel Evropy během několika desetiletí dosáhne vrcholu a začne se snižovat. Stejně jako nikdo nepředvídal poválečný baby boom, v 80. letech nikdo nepředvídal imigrační vlny proudící do bohatých zemí Evropy v následujících desetiletích.

Dnešní prognózy stojící na předpokladu, že imigrace se v budoucnosti zpomalí, předpovídají dlouhodobou stabilizaci evropské populace. Hlavní varianta nejnovější prognózy Eurostatu předpovídá, že růst populace v EU se zastaví v polovině století na 525 miliónech a do roku 2080 pak Unie přijde o jedno procento tohoto počtu, přičemž počet obyvatel klesne na 520 miliónů.

Samozřejmě tato prognóza se, stejně jako předchozí, nemůže přesně trefit do budoucího demografického vývoje. Zvláště migrace je velmi nestabilní a v podstatě nepředvídatelná. Můžeme zažít nečekané migrační vlny, další prudké

poklesy porodnosti, stejně jako její překvapivě nárůsty. Nicméně debata o tom kdy za sebou poslední Evropan takřkajíc zhasne je absurdní.

V Japonsku, které má nižší porodnost než Evropa a nízkou míru imigrace, vypracoval statistický úřad dlouhodobou projekci založenou na pokračování současných trendů. V roce 2900 by se japonská populace scvrkla na pouhé dva tisíce lidí. To je ve výsledku stejně věrohodné jako kdyby někdo zkoušel v roce 1100 prognózovat populační trendy do roku 2000. Podobné statistické cvičení za Evropu by nás dovedlo k vyhynutí Evropanů někdy na prahu pátého tisíciletí či ještě později.

Skutečné problémy

Místo diskusí o takových pseudoproblémech, či o budoucí převaze muslimů, která nenastane, je třeba zaměřit pozornost na skutečně demografické výzvy. Zmíním tři – a souvisí spolu.

1. Současná Evropa trpí ohromnými rozdíly v demografických trendech mezi jednotlivými regiony. Zatímco v západní a severní Evropě roste počet obyvatel a přibývá imigrantů, východ se skutečně vyliďňuje, a to především kvůli odchodu mladších lidí za lepším výdělkem a lepší perspektivou. Východní část Německa, Bulharsko, Moldavsko, Estonsko a Lotyšsko ztratily od roku 1989 více než pětinu obyvatel a jejich vyhlídky na další desetiletí nejsou o moc lepší. Zatímco hlavní města prosperují, venkovské a periferní oblasti ztrácejí obyvatelstvo. Východní Evropa musí prokázat schopnost nabídnout mladým lidem práci a perspektivu do budoucnosti, jinak se bude nadále rychle vyliďňovat, zatím bez výhledu na náhradu místní populace migranty.

2. Evropa rychle stárne, a to především kvůli pokračujícímu růstu délky života. Část života strávená v zaměstnání se v posledních desetiletích neustále snižovala. Současní mladí Evropané studují v průměru do 23 let. Ti starší často odcházejí před šedesátkou do důchodu. Například ženy v Rakousku dnes v průměru odcházejí do důchodu v šedesáti letech, o čtyři roky dříve než roku 1970. Jejich střední délka života mezitím dosáhla 84 let, o deset let více než v roce 1970. Po sečtení doby

strávené v dětství, studiem, později rodičovskou dovolenou, či v důchodu, nám vyjde životní dráha sestávající z téměř padesátileté absence na pracovním trhu a z 35 let v zaměstnání. Často na zkrácený úvazek, který je v Rakousku u žen běžný. Takový model je neudržitelný, a to i v zemích s vyšší porodností. Bez radikálnějšího zvýšení důchodového věku a zvýšené motivace mladých lidí pro rychlejší dokončení studia a vstup do zaměstnání to přinese buď budoucí pokles penzí na směšné nízkou úroveň, nebo další masivní přerozdělení prostředků ve prospěch důchodců a v neprospěch mladých lidí, rodin s dětmi, či investic do infrastruktury.

3. Evropa se zatím nedokáže dobře vyrovnat s masivním přistěhovalectvím a využít jeho potenciálu. Přistěhovalci, kteří chtějí legálně pracovat, narážejí na mnoho bariér. Evropa je často nemotivuje ke ztotožnění se s jejich novou vlastí, k naučení se novému jazyku či k rychlejší adaptaci. Naopak jim dává vědět, že jsou spíše nevítanými a nechtěně trpěnými hosty. Chybí programy na podporu vzdělání a zvýšení kvalifikace migrantů, či na jejich zapojení do pracovního trhu, které je zvláště nízké u muslimských žen. Téměř nikdo se nepokouší přitáhnout ty nejvzdělanější migranty, jak to s úspěchem praktikují Kanada či USA. Británie nedávno výrazně zpřísnila možnost prodloužení pobytu a zaměstnání u zahraničních absolventů tamních univerzit. Talentovaní Indové a Číňani, kteří vystudovali v Oxfordu či Cambridgi, zjistí, že v Británii nejsou následně vítáni, i když by z jejich dalšího pobytu britská ekonomika nesmírně profitovala. Evropě chybí obdoba *amerického snu* a inkluzivní společnosti, v níž by se imigranti, včetně muslimů, mohli během deseti či dvaceti let sami začít počítat za Evropany (tedy za Němce, Rakušany, Čechy či za Španěly) a hrdě se hlásit k hodnotám, na nichž byla evropská společnost vybudována. Zrodí se někdy "evropský sen", s nímž se přistěhovalci pak ztotožní? Bohatá Evropa je obklopena chudými a nestabilními zeměmi a zájem o přestěhování do Anglie, Německa či Francie jen tak brzy nepoleví.

Autor působí ve Vídeňském demografickém institutu při Rakouské akademii věd